

M.M.ASLANOVA

*baş müəllim***Bakı Slavyan Universiteti**

(Bakı şəh., S.Rüstəm küç., 25)

**B.VAHABZADƏNİN ŞEİRLƏRİNİN DİLİNDƏ
ÇOXMƏNALI SÖZLƏR VƏ OMONİMLƏR***Açar sözlər: leksik-semantik söz qrupları, çoxmənalı sözlər, omonimlər**Ключевые слова: лексико-семантические группы слов, многозначные слова, омонимы**Key words: lexico-semantic groups of words, polysemantic words, homonyms*

Hər bir görkəmli sənətkarın ədəbi dilin təkmilləşdirilməsində, onun lüğət tərkibinin zənginləşməsində özünəməxsus yeri vardır. Belə qələm ustadlarından biri də Azərbaycanın xalq şairi, akademik Bəxtiyar Vahabzadədir. Xalqın həyatını, keçmişini, bugününü dərinləndirən, onun gələcəyini ürək yanğısı ilə düşünən şairin poeziyası dilin əsl mahiyyətini, onun təsir gücünü araşdırmaqdan ötrü zəngin materialdır. Şair dilimizin incəliklərindən – sözdən böyük məharət və incə zövqlə istifadə edərək mükəmməl şeir inciləri yazmışdır.

*Dağın zirvəsində saçaqlanan gün,
Qızıl tellərini səpir çəmənə,
Yenə səhər-səhər görüşmək üçün
Gəndən əl uzadır yarpaqlar mənə. (4, s. 140)*

B.Vahabzadənin Azərbaycan dilini zəngin və imkanlı bir dil kimi qiymətləndirir. O, “Dilimiz – ədəbiyyatımız” məqaləsində az sözlə dərin mənalar ifadə edən bayatılardan yazır: “Az sözlə böyük fikirlər ifadə edən şeir növünü yalnız zəngin və imkanlı bir dil yarada bilər; Bu faktlar özü də bizim dilimizin dünyanın zəngin dilləri ilə yanaşı olduğunu təsdiq edir”.

*Bu dil – bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil – bir-birimizlə əhdi-peymanımızdır.
Bu dil – əcdadımızın bizə miras verdiyi
Qiyətli xəzinədir, onu gözlərimizdə
Qoruyub, nəsillərə biz hədiyyə verək. (4, s. 35)*

Ana dilini bütün varlığı ilə sevən, onu yad ünsürlərdən qoruyan, hər kəsi buna səsləyən şair özünü dilin namusunu qoruyan əsgər hesab edir.

*Vətən dildir, dil vətən
Ayırmaq mümkünmüdür
Onları bir-birindən?
Deyirəm ən adicə
Bir vətənpərvərəm mən
Dilimin namusunu
Qoruyan bir əsgərəm mən. (4, s. 20)*

Xalq şairi “Ana dili”, “Mənim anam”, “Latin dili”, “Dil-vətən” və s. şeirlərində, “İstiqbal”, “Gülüstan”, “Şəbi-hicran” poemalarında açıq və dolaylı şəkildə ana dili məsələlərinə toxunmuş, dilinə laqeyd olanları, “öz doğma dilində danışmağı ar bilən ədəbazarları” tənqid atəşinə tutmuşdur.

B.Vahabzadənin öz fikirlərini hansı formada ifadə etməsinə baxmayaraq yaradıcılığının əsas mahiyyətini ümumxalq dilinin zəngin qaynağı təşkil edir.

Dilimizdə ən sadə və işlək sözlərin əksəriyyətini çoxmənalı sözlər təşkil edir. Sözü bir neçə mənada işlənməsi anlaşılmazlıq yaratmır, əksinə yeni ifadələrin yaranmasına xidmət edir.

*Sənətin, ilhamın, eşqin gur səsi
Qorxaq ürəklərdən niyə **gen düşür**?
Ehtiyat güdəndə, sözün gülləsi,
Həmişə hədəfdən **didərgin düşür**. (5, s. 33)*

“Düşmək” feilinin rəngarəng mənə çalarları müxtəlif şeirlərdə sənətkar tərəfindən məharətlə verilmişdir.

*Mənim sevgilimin payıza çatmış
Xınalı saçları **yadıma düşdü**. (5, s. 54)*

Hər bir sənətkarın istedadı, bacarığı onun sözə fərdi mənə verə bilmək qabiliyyəti ilə ölçülür. B.Vahabzadə də sözü hamının işlətdiyi mənəsindən uzaqlaşdıraraq fərdi ifadələr yaratmaqla dil tariximizdə özünəməxsus yer tutmuşdur:

*Ürəklərə yolaçan Füzulinin sənəti,
Ey dilim, qüdrətinlə dünyalara **yol açmış**
Dərdlərdən söz açan dərdli sözlərin
Ayrılıq dərdinə dərman olubdur. (5, s. 94)*

...
*Özüm tel olaydım, **açaydım qanad**. (5, s. 95)*

Göründüyü kimi, bu nümunələrdə “**açmaq**” sözü müxtəlif mənələrdə işlənmişdir. Bir sözün təkrar işlədilməsi şeirin dilini korlamır, çünki hər dəfə yeni bir mənədə işlənir ki, bu da şeirin dilinə bədiilik, gözəllik verir.

Çoxmənalı sözlər daha çox feil, isim və sifətdən ibarət olur ki, şairin şeirlərinin dilində də onları müşahidə etmək mümkündür.

*Elə bil şəh çilənmiş
Üstünə **ağ çiçəyin**. (5, s. 191)*

...
***Ağ evdə** düşünən var millətin halını. (5, s. 204)*

...
*Yarpaqsız ağaca, bənzərimiz var,
Quru budaqları tərək etdi quşlar. (4, s. 232)*

...
*Dünya **quru bir səs**
Qəm çəkməyə dəymək. (4, s. 49)*

...
***Qızıl vaxtı** xərclədikcə
Sən idrakın göylərində
hansı **qızıl qata** çatdın? (5, s. 77)*

...
*Cavanlıq gətirdi qoca ölkəyə,
Bir günün içində **qızıl inqilab**. (5, s. 191)*

B.Vahabzadə fikrini, düşüncəsini, hisslərini ifadə etmək üçün söz axtarışında çətinlik çəkən şair olmamışdır. O, eyni sözü müxtəlif birləşmələrin tərkibində çox ustalıqla işlədərək müxtəlif leksik vahidlər yaratmışdır.

*Qəlbinə yaxşı bax,
Qəlbin çox soyuq! (4, s. 151)*

...
*Gözü buz bağlayan bulaqlar kimi,
Soyuq adamın da qəlbi kor olur. (4, s. 151)*

Omonim sözlər ədəbi, bədii yaradıcılıqda geniş istifadə edilən bədii ifadə vasitələrindən biridir. Sənətkarlar omonimlərin vasitəsilə dildə ahəngdarlıq, musiqilik yaradır.

*Ürəyimdə bu dünyanın
Möhnət dağı, ağrı dağı!
Bu dağların ağrısına
Dözə bilməz Ağrı dağı. (4, s. 65)*

...
*Zaman keçdi,
Zəmanəmdə "Qırat", "Dürat", "Zaman" oldu. (4, s. 107)*

Birinci nümunədə "ağrı" sözü əzab-əziyyətlərin çoxluğu və dağın adı mənalarında, ikinci nümunədə "zaman" sözü vaxt, müddət və ata verilmiş ad kimi işlənmişdir.

Omonimlər bədii ədəbiyyatda əvəzəlməz dil vahidləridir. Zahirən biri digərinə bənzəyən bu sözlərin bədii üslubda işlədilməsi, qarşılaşdırılması şeirin dilindəki ahəndarlıq və səlisliyi artırır, mənanı qüvvətləndirir, oxucunun diqqətini ifadə edilən fikrə cəlb edir.

"Həqiqi sənət nümunələrində eyni səs tərkibli leksik vahidlər poetik mənanın arxa plana keçməsinə yol vermir, əksinə, fonetik cild etibarilə eyniyyət təşkil edən sözlər öz obrazlı mahiyyətini gözəl poetik formalarda yeni məzmunu ifadə etmək mütəhərrikliliyini bürüzə verir". (4, s. 42)

*Səhərdən bu yerə səfərdəyik biz
Maşın da adamlar tək yorulur yəqin. (4, s. 54)*

...
İtkin düşən tək qardaşım gələ bilər (4, s. 105)

Omonim sözlər əsas məna ilə yanaşı, sözün tamamilə yeni mənada işlənməsi əsasında yaranır. Belə ki, dildəki bir qrup ümumi isimlər xüsusi isimlərə keçərək omonim əmələ gətirir.

*Ürəyimdə Sarı dağdan enən daşın
səsi dindi. (5, s. 109)*

...
Bilirəm, bu ağdır, bu boz, bu sarı. (5, s. 102)

...
Baxdı qəfəsdəki bülbülə sarı (5, s. 171)

...
*Nəvainin şirin-şirin sözləri
Körpü saldı Cığataydan Oğuz (5, s. 48)*

...
*Bacar, qızım,
Leyli kimi, Şirin kimi sevməyi sən. (5, s. 77)*

Bir sıra omonimlər morfoloji yolla, yeni söz düzəlməklə yaranır. Müxtəlif nitq hissələrinə aid olub, lakin müxtəlif qrammatik formalarda eyni şəkildə səslənən bu sözlərə morfoloji omonim deyilir.

*Gələcək illərə ərmağan kimi,
Xandan saray qaldı, Fətəlidən söz. (5, s. 40)*

...
*Cavanlar gələcək, cavanlar ancaq,
Bugünkü məclisin sənə dəxli yox. (5, s. 304)*

...
*Mən sənin həm atan, həm anan oldum
Axırda beləcə aldanan oldum. (5, s. 305)*

...
*Güclünü qaldıran çiyinlərinə,
Gücsüzü çiyindənən atan dünyadı. (5, 318)*

Nümunələrin birincisində "gələcək" sözü feildən düzələn isimdir. İkincidə isə qəti gələcək zaman şəkilçisi qəbul etmiş feildir. Üçüncü nümunədə "ata" sözünə II şəxsin mənsubiyyət şəkilçisi artırılmışdır. Dördüncü misalda isə atmaq feilinə feli sifət şəkilçisi artırılmışdır.

Şeir bədii mətninin mənimsənilməsində, oxuyuca aydın çatdırılmasında omonimlərin, ona oxşar çalarlarının işlədilməsi B.Vahabzadə yaradıcılığında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

*Sən sevgi dənizi, mən sə bir ada
Könlümü bağladım yalnız bir ada. (5, s. 260)*

...

*Kal alma kimi üzü torpağa düşüncə,
Gördüm ki, yatır hər otun altında düşüncə. (5, s. 104)*

...

*Gəlin, cizgiləri könlüdən silək,
Hüduzsuz göylərə baxaq, dincələk. (5, s. 60)*

...

Gəlin nə dedisə ər qulaq asdı. (5, s. 309)

Omonimlər bədii dildə – şeirdə bədii təsvirin ifadələrində böyük əhəmiyyət daşıyaraq oxucuda, dinləyicidə emosional ruh yaradır, nitqin obrazlılığını təmin edir.

*Sən hardan biləsən, gözün ləzzəti
Qəlbin ağrısına dönür bu yaşda. (5, s. 128)*

...

*Mən sənə oduna yaş ağac kimi,
Asta cızıldayıb asta yanırıdım. (5, s. 284)*

...

*İndi gözlərin aydın, dil dodaqla görüşdü,
Dilin kitaba düşdü, dilin qəzetə düşdü. (5, s. 210)*

Ədəbiyyat

1. Alməmmədova S. B.Vahabzadə poeziyasının dili. Bakı, 2010.
2. Həsənov A. Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 1988.
3. Hüseyinov M. Poeziya dilində omonimlərin üslubi ifadə tərzii. Bakı, 2010.
4. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. II cild. Bakı, 2004.
5. Vahabzadə B. Payız düşüncələri. Bakı, 1981.

M.M.Асланова

Многозначные слова и омонимы в языке стихов Б.Вахабзаде Резюме

Применение различных групп слов в художественном стиле и их уместное использование показывает творческое использование языка художниками и мастерство. Язык произведений Б.Вахабзаде сочетает в себе основные черты его индивидуального творческого стиля. Лексические пласты в стихотворениях поэта отличаются друг от друга по содержанию и значению, каждая лексическая единица отличается своим лексико-семантическим значением, образностью, эмоционально-экспрессивными качествами.

M.M.Aslanova

Polysemous words and homonyms in the language of poems by B.Vahabzade Summary

The use of different groups of words in the art style and their appropriate use shows the artists creative use of language and artisanship. The language of B.Vahabzade's works of literature combines the main features of his individual creative style. Lexical layers in the poet's poems differ from each other in content and its lexical-semantic meaning, figurativeness, emotional and expressive qualities distinguish meaning, each lexical unit.

Rəyçi: dos. Ç.H.Məmmədova
Redaksiyaya daxil olub: 24.05.2022